

MAGYAR ÉS MAGYARRÁ LETT SORSOK A DÉLVIDÉKEN¹

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

The article gives an insight into what means to be Hungarian in Délvidék (Vojvodina) in the 20th century through three people's fate. Two of them were not born as Hungarian. Although Kornél Szenteleky came into the world as a Serb, later he became an outstanding figure of the Hungarian literary life in Yugoslavia. The vice parish priest of Martonos, Mihály Werner, was of German origin, but died a hero's death as like a Hungarian in the cellar of the city hall. Dénes Szabó, Hungarian parish priest of Tóthfalu (Totovo Selo), was killed by partisan executioners for that very reason of his unconditional commitment to his nation and his followers.

BEVEZETÉS

Fontos, hogy legyenek hőseink. Minden nemzet számára hitet, erőt adnak, példát az utódoknak. A magyar nemzet bővelkedik hősökben. Kevés nép adott annyi példaképet a Golgotára, mint a magyarok, és ebben a délvidéki magyarság igen jól teljesített.

Nekik meg kellett tanulniuk foggal-körömmel küzdeni hitükért, nemzetükért, hiszen járt ott tatár, török, mindenféle nép, akik elrabolták asszonyaikat és megölték a nemzet színe virágát. Többször cserélt e föld gazdát is, míg végül leszakították a nemzet testéről, és egy idegen országnak dobták. Gondolkodom, mit jelent ma magyarnak lenni a Délvidéken. Igen, a Délvidéken! Tudom, sokan szeretik manapság

Vajdaságnak hívni, de engedjék meg, hogy én ne tegyem ezt akkor, amikor arról esik szó, hogy mit is jelent magyarnak lenni ezen a tájon.

Három személy sorsán keresztül szeretném bemutatni, mit jelent magyarnak lenni a XX. századi Délvidéken. Három olyan embert választottam, akik közül ketten nem magyarnak születtek. Werner Mihály németként látta meg a napvilágot, hogy aztán magyarként haljon mártírhalált a martonosi városháza pincéjében, magyar testvéreivel. Szenteleky Kornél szerb családban született, hogy aztán a jugoszláviai magyar irodalom kiemelkedő alakja, a Vajdaság Kazinczyja legyen, aki akkora tűzzel égett, hogy fiatalon ellobbant, nagy úrt hagyva maga után. Szabó Dénes pedig magyarként született, és magyarként is halt meg híveivel együtt, akiknek kezét nem engedte el az utolsó pillanatig. Emléke itt maradt, és itt kísért a tájon, felidézve e szörnyű kort.

Hármukat megismerve talán megtudhatjuk, mit jelentett magyarnak lenni a XX. században a Délvidéken. Ha mégsem, hitem szerint akkor is közelebb kerülünk az igazsághoz.

WERNER MIHÁLY MARTONOSI APÁTPLÉBÁNOS

Werner Mihály Bácsszentivánon, német családban született 1883. május 20-án. Teológiát Kalocsán hallgatott 1902 és 1906 között, majd pappá szentelése után segédlelkész lett Mélykúton, Szépligeten, Újfutakon, Paripáson, Zentán, Magyarokanizsán. Ezt követően 1924-ben került Martonosra, ahol átvette a helyi plébániát.²

1936-tól esperes, 1944. január 8-tól címzetes martonosi apát, aki egész életében a falu vallási életének elmélyítésén fáradozott. Az édesanyjával élő, teljesen elmagyarosodott apátplébános mélyen ájtatos, szentéletű, nagy szeretettel van a vallásos hívek irányában, de kíméletlen küzdelmet folytatott a faluban megjelenő elvilágiasodás ellen. Magyar nyelvű imafüzetet írt és állított össze, egyházi jóváhagyással, amely miseszövegeket tartalmazott a közös imádkozásokhoz. A papi hivatás mellett nagy botanikus és híres zeneszakértő is volt.³

Közrejátszhatott erős magyar érzelve abban, hogy a jugoszláv királyi hatóságok 1941-ben, a magyar bevonulást megelőzően túszként elhurcolták, ahonnan viszontagságos körülmények után tért haza. Ekkor hirtelen felindultságában a szószékről „kulturálatlan, erdőből szalasztottaknak” nevezte a szerbeket.⁴ A magyar csapatok bevonulását követően misét celebrált, és hálát adott az Úrnak, hogy vége a „bocskorosok” uralmának.⁵

Az impériumváltást követően az új hatalom csatlósai nem kímélték a katolikus plébániát. 1944. október 11-én megrongálták az irattárat, a könyvtár állományát kidobálták az utcára. A bútorokat összetörték, a pénztárból eltulajdonítottak 17 840 pengőt, ami az épülő kispiai templom értékének kétharmad része volt.

Werner Mihály apátplébánost magukkal hurcolták, idős édesanyját megbecstelelítették. Hamarosan összeszedtek jó néhány magyar polgárt, és az apátplébánossal együtt a városháza pincéjébe zárták őket. A fogvatartottakat heteken át verték és kínozták. Az apátplébánost különösen kegyetlenül gyötörték. Összevissza verték, hímtagját naponta marcangolták harapófogóval.

A hite tartotta életben, sőt az ő hite segítette a többieket is. A likvidálást megelőző napon az egyik fogva tartó megmondta a raboknak, hogy másnap „kivégzik” őket. Ekkor az agyonkínzott apátplébános meggyóntatta és bűneik alól feloldozta sorstársait. 1944. november 21-én hajnalban Werner Mihályt huszonhárom társával együtt likvidálták, a tetemeket egy jelöletlen tömegsírhoz ásták el.⁶

A gyilkosságokat követően szerte a Délvidéken megkezdődött a törvénytelen népiirtás utólagos igazolása. A partizánhatalom elkezdte „lepapírozni”, azaz utólag megindokolni a rémtetteket.⁷

A martonosi háborús bűnöket vizsgáló helyi bizottság 1944. december 6-án, tehát tizenöt nappal a likvidálásokat követően kezdte meg a feljelentések gyűjtését. Werner Mihály ellen összesen két feljelentés érkezett, mindkettő 1945. március 2-án, tehát 101 nappal a meggyilkolását követően. Az egyik feljelentésben egy szerb polgár azt állítja, hogy a plébános parancsára került sor az internálására, s emiatt öt hónapot és hét napot töltött fogságban.⁸ A másik feljelentés szerint az apátplébános a kanizsai börtönbe hurcoltatott szerb polgárokat, ahol tíz napot töltöttek börtönben.⁹

Mint látható, első körben még utólag sem sikerült komoly bűnökkel megvádolni az apátplébánost. Ráadásul mindkét feljelentésben tanúként szerepel Vučić Mita neve, akiről a visszaemlékezők egyöntetűen állítják, hogy az egyik vezető ideológusa volt a martonosi magyarok ellen elkövetett atrocitásoknak.¹⁰

Valószínűleg a partizánhatalom is kevésnek találta a felrótt bűnöket, ezért további vádakkal illették a már halott papot. Ezek között kényszermunkára, táborba hurcolás¹¹ ösztönzése, lázító beszédek tartása, a magyar hadseregben való mozgósításban való részvétel, a szerbek vagyonek Kobzását elrendelő határozatok meghozatala,¹² illetve további internálások¹³ elősegítése szerepelt.

A vádakat hitelt érdemlően soha nem sikerült bizonyítani. Az iratokkal ellentétben, a visszaemlékezések szerint Werner Mihály plébános nem töltött be vezető szerepet az események alakításában. Aláírása semmiféle hasonló tettet elrendelő, irányító iraton nem található, illetve nem szerepel a büntettekről készített elaborátumokban sem. A vádak – a későbbiekben is – valószínűleg azért érték, mert jó kapcsolatot ápolt Fehér Mátyás főjegyzővel, illetve aktívan részt vett a falu közéleti tevékenységében.

Ennek ellenére Werner apát urat egy határozattal háborús bűnössé nyilvánították,¹⁴ a neve 3759-es sorszámmal bekerült a háborús bűnösök regiszterébe,¹⁵ illetve a népelleneségek regiszterébe is.¹⁶ A likvidáltakról készített katonokon is megtalálható

a neve.¹⁷ Kartonján csupán a név, a helység, illetve a „presuđen”, vagyis az „ítélet nélkül likvidált” megjegyzés szerepel.

A háborús bűnöket vizsgáló bizottság által a likvidáltokról készített lajstromokban – martonosi,¹⁸ zentai,¹⁹ szabadkai²⁰ – több helyen feltűnik Werner Mihály neve. A *Kivégzett háborús bűnösök könyvében* azonban nem szerepel.

A Járási Népbizottság Belügyosztályának vagyonekobbzást kezdeményező dokumentumában²¹ Werner Mihályt úgy tüntetik fel, mint népelleneséget, aki a háborút követően elmenekült. A bűn indoklása túlzó és valótlan. Az irat szerint, mint pap és mint civil személy részt vett a martonosi szerbek elleni ítéletekben. Bűnlajstromán verés, üldözés, letartóztatás, internálás, kényszermunka, vagyonekobbzás, rablás szerepel. Az ő közreműködésével született ítéletek alapján 2000 szerb családot üldöztek és semmisítettek meg. Csak a tisztánlátás kedvéért említjük meg, hogy Martonosnak az 1941-es népszámlálás szerint 6456 lakosából 5497 magyar, 912 szerb, 19 cigány, 9 bunyevác, 5 horvát, 1-1 német és román, illetve 12 egyéb nemzetiségű lakosa volt.²² Eszerint Werner Mihálynak legalább kétszer kellett volna minden martonosi szerbet internálni, hogy a vád megálljon.

Dongó Ferenc visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az egyházmegyei hatóság a polgári hatóságtól hivatalos értesítést várt Werner Mihály sorsával kapcsolatban, ami azonban nem érkezett meg.²³ Pontyos Vendel káplán 1945. március 25-én értesítette Budanović²⁴ püspököt, hogy a martonosi plébánia kasszájából 17 840 pengő tűnt el. Ezenkívül a templompénztár összes pénze, az alapok, a kegyes alapítványok pénze, valamint az Újvári-alapítvány 1944. évi bérének befolyt hányada is mind elveszett.²⁵

Werner Mihály, a magyarrá lett német apátplébános nyomtalanul eltűnt. Beszélni sem volt szabad róla. Néha-néha említették, hideg téli esteiken, amikor a gyerekeket már lefektették. Azt rebesgették, hogy valahol a Csurgó környékén pihen, egy jeltelen sírban, huszonhárom sorstársával együtt.²⁶ A Délvidék Kutató Központ 2012. június 26-án a martonosi Szűz Mária szent neve plébániatemplom kertjében állított kegyelethelyet a vértanú apátplébános emlékére.

SZENTELEKY KORNÉL, A VAJDASÁG KAZINCZYJA

A fiatalon elhunyt magyar író 1893-ban Pécsen, szerb családban látta meg a napvilágot. A század végén a család Zomborba költözött, és édesapja, Sztankovits György a helyi magyar gimnáziumba íratta fiát. Kornél a gimnázium után Budapesten az orvosi kar hallgatója lett, ahol 1916-ban vehette kézbe a diplomát. Hazatérését követően Ószivácon nyitott orvosi rendelőt.²⁷

Korán megbarátkozott az irodalommal, első írásai a *Hétben*²⁸ jelentek meg 1910 körül. Az első komolyabb műve 1918-ban szintén a *Hétben Kesergő szerelem* címmel látott napvilágot.²⁹ Már egészen fiatalon súlyos beteg volt, tüdővész és cukorbeteg is kínozza.

Orvosként tisztában volt e két kór veszélyeivel, az élet azonban nem engedett pihenőt lázadó lelkének. 1920-ban ugyan eltűnt pár évre, és szinte semmit nem hallani róla.³⁰

A *Hét* alapító szerkesztőjének, Kiss Józsefnek a halála készítette újból írásra, nekrológia a *Bácsmegyei Naplóban* jelent meg 1921-ben. Írásaira felfigyeltek, és 1928-ig a lap munkatársa maradt. A *Bácsmegyei Naplót* sok kritika érte. Sokak szerint inkább a pénzszerzés volt a célja, és nem a magyar kisebbség ügyének képviselője. Azt is rebesgették, hogy a lapot a szerb állam is támogatja. Felelős szerkesztője, Fenyves Ferenc többször is hangoztatta politikai függetlenségét, de a vádak szempontjából nem volt szerencsés a lap másik szerkesztőjének, Dettre Jánosnak álláspontja sem, aki szerint az irredentizmus árt a délvidéki magyarságnak, és nagyobb lehetőséget látott a becsületes lojalításban.³¹

Később Szenteleky és Fenyves között feszültség keletkezett. Szenteleky a *Reggeli Ujság*³² kisebbségpolitikáját támogatta, és nem rejtette véka alá, hogy bár a *Reggeli Ujság* gyengébben szerkesztett lap, mégis jobban kedveli, mint a *Bácsmegyei Naplót*: „Ha egy lap sohasem foglalkozik a kisebbségi magyar kultúrproblémákkal, a kisebbség kulturális és gazdasági bajaival, az nem érdemli meg a magyar sajtótermék elnevezést.”³³

A *Bácsmegyei Napló* tagadta a regionális irodalmak létjogosultságát, és mivel magát a magyar irodalom egyedüli délvidéki közvetítőjének tartotta, ezen a ponton is összeütközésbe került Szentelekyvel.³⁴ Azzal a Szentelekyvel, aki fiatalon – éppen a Dettre Jánossal folytatott vita során – szintén azt állította, hogy ezen a tájon kultúrélet sohasem volt, és így nem is várható, hogy megszülessen a helyi irodalom. Viszont ekkorra már Szenteleky bátran vállalta fel és küzdött a vajdasági magyar irodalom szellemének és intézményeinek megteremtéséért, és lassan a vajdasági magyar irodalom vezéralakjává vált.³⁵

A vajdasági magyar irodalom és kultúra bemutatásának hitével indította el 1928-ban a *Vajdasági Írás*³⁶ című lapot. Ennek megszűnését követően Szenteleky szerkesztette a *Reggeli Ujság* mellékleteként megjelenő *Mi Irodalmunkat*, majd 1932-ben elindította fő művét, a *Kalangya* című folyóiratot, amelyet élete végéig szerkesztett.³⁷

A délvidéki magyar irodalom és kultúra harcos terjesztőjeként sem feledkezett meg született nemzetéről, és elévülhetetlen érdemeket szerzett a jugoszláv irodalom és a vajdasági magyar irodalom közötti kapcsolat megteremtésében. *Bazsalikom* című – Debreceni Józseffel közösen szerkesztett – antológiájában a modern szerb költészetet fordította magyarra, megismertette a magyarsággal a szerb költők műveit.³⁸

Beteg szervezete azonban nem bírta a megfeszített munkát: 1933-ban Szivácon halt meg, de előtte még áttért a katolikus vallásra, hogy barátainak ne kelljen a pravoszláv temetőbe menni, ha meg akarják látogatni. Szenteleky élete végéig megmaradt igazi polgárnak, akit egyetlen párt sem tudott hatalmába keríteni, és ahogy azt Mák Ferenc írja róla *A makacs akácok vidékén* című művében: „... gondolkodásában,

elkötelezettségében és meggyőződésében ízig-vérig polgár volt, s íróként, költőként egyetlen pillanatig sem kísértették meg a pártos eszmék. Rendületlenül hitt a polgári demokráciában, s elkötelezettségének *Isola Bella* című regényében félre nem érthető módon adott hangot, amikor a szabad emberi akarat legmagasabb fokú megnyilvánulásának tekintett szeretetet állította szembe kora – az 1920-as és 1930-as évek – agresszív és militáns pártelkötelezettségeivel.²³⁹ A tragikus irodalmár, költő, műfordító emlékét számos irodalmi társaság őrzi.

SZABÓ DÉNES, TÓTHFALU PLÉBÁNOSA

Szabó Dénes plébános 1893-ban született Horgoson. A gimnáziumot Győrben, Szegeden és Temesváron végezte. Teológiát szintén Temesváron hallgatott 1912 és 1916 között. 1916-os pappá szentelését követően szolgált Szenttamáson, Adán, Magyarkanizsán, majd 1929-től Tóthfaluba került.⁴⁰

Tari János – akkori káplán – szerint „... *víg kedélyű ember volt. Rengeteg adomát, viccet tudott, sőt mint afféle kedélyes falusi plébános, ezeket még le is jegyezte. Jó emlékezőtehetsége párosult víg kedélyével, ezért élvezet volt őt hallgatni.*”²⁴¹

Az 1944/45-ös magyarellenes atrocitások nem kímélték Szabó plébános urat sem. Egy Halugin Mile nevű egyén bevádolta, hogy gyalázkodó kijelentéseket tett a szerb népre vonatkozóan. Szabó Dénes ízig-vérig magyarként, magyar papként nyilván örült a magyar impériumváltásnak, de semmi nem utal arra, hogy gyűlölködő lett volna. A likvidálását követően sem sikerült – még utólag sem – semmit rábizonyítani. Cselekedeteiben pont az ellenkezőjét igazolta. Amikor az 1918 előtt ideköltözött szerbeket a magyar hatóságok kitelepítették, sajnos akadtak olyan személyek, akik áron alul vagy netán erőszakkal jutottak ezeknek a szerencsétlen embereknek a javaihoz. E cselekedetet Szabó plébános mélységesen elítélte, és a szószékről szólította fel nem keresztényi nemzettársait, hogy mindent szolgáltassanak vissza.⁴²

Ennek ellenére 1944. október 25-én egy partizánkülönítmény kiment Tóthfaluba, a plébánost két másik falusival egyetemben Magyarkanizsára hurcolták, és a városháza pincéjébe zárták. Az ide gyűjtött embereket módszeresen és brutálisan kínozták, éjszakánként kihallatszott a jajveszékelés.⁴³

Szabó Dénes sorsáról egy szemtanú vallott később: „*A börtönből egy fiatalember kijött, bejött oda a plébániára hozzám. Nagyon félt, szinte magán kívül volt. Látszott, hogy valami hihetetlen borzalmakon ment keresztül. Ő mesélte, hogy hogyan kínozták a plébános urat. Többek között szíjat hasítottak a hátából, besózták, aztán ütötték-verték ... aztán mesélték, hogy voltak ott nők is, és a nemi szervét kínozták.*”²⁴⁴ Egyik másik visszaemlékező szerint a plébános „*Annyit szenvedett, mint Jézus Krisztus a keresztfán.*”⁴⁵

Bármennyire meglepő, de maga a partizánhatalom is soknak ítélte azokat az egyéni akciókat, kínzásokat, agyonveréseket, amelyeket helybéli szerbek követtek

el a fogva tartott magyarokon. Hasonló eset miatt indult eljárás Milutin Preradović helyi szerb nemzetiségű lakos ellen is.⁴⁶ A magyarkanizsai OZNA-biztos irodájában 1945. május 30-án felvett jegyzőkönyvből pontos képet kapunk Szabó Dénes plébános sorsáról: a tanúvallomások szerint október 27-én annyira összeverték őt és három másik társát, hogy a másnapi udvari sétán járni sem tudtak. A jegyzőkönyv szerint másnap, október 28-án este 11 óra körül a városházára érkező gyilkosok kiszóltatták a zárkából Szabó Dénest és néhány sorstársát, majd félméztelenre vetkőztették, összedrótozták, brutálisan összeverték és ismeretlen helyre vitték őket. Később Preradović mások társaságában további húsz személyt választott ki, akiket átkísértek egy külön cellába, és lelőtték őket, miközben az „Így dolgoznak a csetnikiek az erdőben” című dalt énekelték.⁴⁷ Ezen tettéért Milutin Preradovićot a szabadkai katonai bíróság 18 hónap kényszermunkára ítélte,⁴⁸ később azonban amnesztiában részesült.⁴⁹

Mint már fentebb említettem, a plébános vélt bűnösségét a későbbiek során sem sikerült bizonyítani. Személyére egyetlen feljelentés sem érkezett, még a likvidálását követően sem. Neve nem szerepel a háborús bűnökkel kapcsolatos jegyzőkönyvekben sem, így bátran kimondhatjuk, hogy Szabó Dénes több tízezer nemzettársához hasonlóan ártatlanul veszett oda. Neve csupán a likvidáltakról készült martonosi,⁵⁰ zentai,⁵¹ szabadkai⁵² listákon jelenik meg.

Egy római katolikus plébánosnak nincsenek saját javai, személyes holmiját kivéve, de a harácsoló partizánhatalom még ezt is – egy ágyat, egy díványt, egy asztalt, két széket és egy mosdót – kobzott el a halála után Szabó Dénestől.⁵³ A sokat szenvedett mártír plébános emlékére a Délvidék Kutató Központ 2013. szeptember 29-én a magyarkanizsai Szent Pál Templom kertjében kegyelethelyet állított.

EPILÓGUS

Három sors, három élet, és a közös bennük az, hogy mindhárman magyarként éltek és haltak, még ha nem is születtek mindannyian magyarnak. Mindhárom egy tipikus XX. századi magyar sors a Délvidéken. A magyarságukért kiálló papok, akiket a történelem vihara sok tízezer nemzettársukkal együtt söpört el, és az önmagát elégető magyar költő, irodalmár ott vannak a délvidéki magyarok Golgotáján.

JEGYZETEK

¹ A tanulmány egyes részletei *Délvidéki magyar Golgota* címmel megjelennek a *Mi a magyar most, a Vajdaságban* című, Szerbiában kiadandó könyvben.

² Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged–Zenta, 2013 (a továbbiakban: Forró–Molnár 2013). 125.

³ Dongó Ferenc – Kovács József – Gulyás M Fulgencia – Savelin Zoltán – Bagi M. Romarika: *A martonosi egyházközösség története*. (szerk.) Dr. Kancsó János és Tandari Erzsébet. Martonos, 2011. 88–89.

- ⁴ Uo. 88–89.
- ⁵ Forró–Molnár 2013. 125.
- ⁶ Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok*. Szeged, 2007 (a továbbiakban: Forró 2007). 62–64.
- ⁷ Erről lásd bővebben: Forró–Molnár 2013.
- ⁸ Vajdasági Levéltár (a továbbiakban: VL) F. 183. Kut.: 321. Prijave Martonoš. Broj: 397.
- ⁹ VL. F. 183. Kut.: 321. Prijave Martonoš. Broj: 403.
- ¹⁰ Bővebben lásd: Forró 2007. 59.
- ¹¹ VL. F. 183. Kut.: 538. 1944–1948. Srezovi R–Š. Srez Senta. Martonoš. Logori. Redni broj: 42.
- ¹² VL. F. 183. Kut.: 538. 1944–1948. Srezovi R–Š. Srez Senta. Martonoš. Protiv imovine. Redni broj: 9.
- ¹³ VL. F. 183. Kut.: 538. 1944–1948. Srezovi R–Š. Srez Senta. Martonoš. Interniranje. Redni broj: 17.
- ¹⁴ Az iratra több helyen is történi utalás, azonban a jelzett helyen nem található.
- ¹⁵ VL. F. 183. Knjiga: 63. Registar Ratnih Zločinaca. Broj: 3759.
- ¹⁶ VL. F. 183. Knjiga: 66. Registar Narodnih Neprijatelja. Broj: 6523.
- ¹⁷ VL. F. 183. Kut.: 583. 1944–1948. Bačka i Baranja, Pesuđeni. Verner Mihalj.
- ¹⁸ VL. F. 183. Kut.: 503. 1945: 218–429. Broj: 303.
- ¹⁹ VL. F. 183. Kutija: 504. 1945: 150–247, Broj: 240.
- ²⁰ VL. F. 183. Kutija: 80. Stogo poverljivo 1944–46. 1946: 1–16. Broj: 3.
- ²¹ Történelmi Levéltár Zenta (a továbbiakban TLZ) F. 127. Járásbíróság, Zenta, Vp. 1085/1945. Werner Mihály martonosí lakos elleni vagyonekhozási eljárás.
- ²² 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községenként. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1990. 233. [http://konyvtar.ksh.hu/neda/a111126.htm?v=pdf&q=SZO%3D\(%22MARTONOS%22\)&s=SORT&m=29&a=rec#pg=3&zoom=f&l=s](http://konyvtar.ksh.hu/neda/a111126.htm?v=pdf&q=SZO%3D(%22MARTONOS%22)&s=SORT&m=29&a=rec#pg=3&zoom=f&l=s) (Letöltés: 2015. augusztus 18.).
- ²³ Dongó 2011. 54.
- ²⁴ Lajčo Budanovič a Szabadka székhellyel működő Bácskai Apostoli Kormányzóóság élén állt, 1927. május 1-jén szentelték püspökké. A magyar időben internálták, és csak a háború után került vissza a püspökség élére.
- ²⁵ Martonosí Plébánia Hivatal. 27. szám, közli: Dongó 2011. 209.
- ²⁶ Werner Mihály sorsáról lásd bővebben: Forró–Molnár 2013. 125–128.
- ²⁷ *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szabolcsi Miklós (szerk.). Budapest, 1966. Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/475.html> (Letöltés: 2020. június 20.).
- ²⁸ A *Hét* című irodalmi folyóiratot Kis József alapította 1890-ben. Halála után Fehér Árpád szerkesztette 1924-es megszűnéséig. A haladó szellemiségű polgárság irodalmi vezetője volt a Nyugat megjelenéséig.
- ²⁹ Bori Imre: *Szenteleky Kornél*. Híd, LXVI. évf. (2002) 4. sz. 435–454. (a továbbiakban: Bori 2002). 435.
- ³⁰ Bori 2002. 435–436.
- ³¹ Kalapis Zoltán: *Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei (1848–1998)*. Létünk, XXXII. évf. (2002) 1–2. sz. 21.
- ³² A *Reggeli Ujság* 1929 és 1944 között Újvidéken megjelenő lap volt. Élen járt a délvidéki magyarság nemzeti öntudatának fenntartásában és a kisebbségvédelemben, ami miatt gyakran érték támadások.
- ³³ *Részlet Szenteleky Kornél Kende Ferenchez írt leveléből*. In: Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933. Bisztray Gyula – Csuka Zoltán (szerk.) Zombor–Budapest, 1943. 381–382.
- ³⁴ Mák Ferenc: *Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989*. In: A határon túli magyar sajtó trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Apró István – Paál Vince (szerk.). Budapest, 2014. 165–236. (a továbbiakban Mák 2014). 181–182.
- ³⁵ Erről lásd bővebben: Mák Ferenc: *A makacs ákácok vidékén. Szenteleky Kornél kisebbségvédelmi programja – elfogadás és elutasítás*. In: Egyén és közösség, Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.). Zenta, 2012 (a továbbiakban: Mák 2012). 165–194.

- ³⁶ *Vajdasági Írás*: 1928 és 1929 között Szabadkán megjelenő irodalmi kiadvány. 1928-ban 15 száma jelenik meg a *Képes Vasárnap* mellékleteként, majd 29-ben 13 szám önálló publikációként.
- ³⁷ Mák 2014. 181.
- ³⁸ *A magyar irodalom története 1919-től napjainkig*. Szabolcsi Miklós (szerk.). Budapest, 1966. Internetes változat: <https://mek.oszk.hu/02200/02228/html/06/475.html> (Letöltés: 2020. július 20.).
- ³⁹ Mák 2012. 166.
- ⁴⁰ *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye történeti sematizmusa 1777–1923*. Digitalizált változat. <https://archivum.asztrik.hu/?q=oldal/szabo-dionysius> (Letöltés: 2020. április 26.).
- ⁴¹ Tari János visszaemlékezése. Közli: Forró 2007. 121.
- ⁴² Forró 2007. 51.
- ⁴³ Erről bővebben lásd: Forró 2007; Forró–Molnár 2013.
- ⁴⁴ Tari János visszaemlékezése. Közli: Forró 2007. 120.
- ⁴⁵ Cseszkó Károly visszaemlékezése. Közli: Tari 2004. 172.
- ⁴⁶ Preradović bűnei között nem csak a magyarok elleni atrocitások szerepeltek, hanem jogtalan fosztogatás is. Nyilván a csetnik dal éneklése sem vált előnyére a bírósági tárgyaláson.
- ⁴⁷ TLZ. F. 127. Járásbíróság, Zenta. Hadbírósi iratok, 1945. S. 1139/45. Milutin Preradović büntetőügye.
- ⁴⁸ Uo.
- ⁴⁹ Az esetről és Szabó Dénes sorsáról lásd bővebben: Forró–Molnár 2013.
- ⁵⁰ VL. F. 183. Kut.: 505. Veće Statističara za srez Subotica. Mesno povereništvo Stara Kanjiža. Broj: 171.
- ⁵¹ VL. F. 183. Kutija: 504. 1945: 150–247, Broj: 240.
- ⁵² VL. F. 183. Kutija: 80. Strogo poverljivo 1944–46. 1946: 1–16. Broj: 3.
- ⁵³ TLZ. F. 127. Járásbíróság, Zenta. VP. 165/1946. Szabó Dénes vagyonekhozási ügye.